

TÜRKİYE’NİN 2023 YILI İNSAN HAKLARI KARNESİ

Kaya KARTAL, 10 Aralık 2023

<https://www.perspektif.online/turkiyenin-2023-yili-insan-haklari-karnesi/>

İkinci Dünya Savaşı’nın galip devletlerince oluşturulan dünya düzeni ve bu düzenin kurumları esaslı kırımlara, işgallere, katliam ve soykırımlara rağmen bugüne kadar birtakım eleştirilere tabi tutulmuş olsa da devam etmiştir. Ancak özellikle 7 Ekim 2023 sonrası Filistin’de bütün çıplaklığıyla karşımıza çıkan gerçeklik, bahse konu düzenin, bu düzene dayalı BM, BM Güvenlik Konseyi, Avrupa Birliği (AB), Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) gibi mekanizmaların ve bu düzenin saldırı ve işgallerine gerekçe olarak kullandığı uluslararası hukukun ve insan hakları söyleminin ciddi bir şekilde tartışmaya açılmasına vesile olmuştur.

Ukrayna’nın Rusya tarafından işgal edilmesi sonrasında gündeme gelen; işgal seçicilik olarak ifade edilebilecek çifte standart içeren tepkiler, BM, AB, ABD ve UCM tarafından takınılan ikiyüzlü ve ayrımcı politikalar, masum sivil halk kitlelerinin açlık ve sefaletle mahkûm edilmesine yol açacak yaptırımlar, yaygın söylemin tersine kanaatler izhar eden hatta mevcut söyleme eşlik etmeyen sanatçıların, sporcuların, edebiyatçıların, gazetecilerin çeşitli şekillerde dışlanması gibi uygulamalar insan hakları söylemini ve mekanizmalarını, uluslararası hukuku ve uluslararası kurumları tekrar tartışma konusu haline getirmişti. Neticede NATO hedef ve planları söz konusu olduğunda bütün ilkelerin, iddiaların, metinlerin çöpe dönüşeceği ortaya konulmuştur.

Bugünlerde ise işgalci İsrail apartheid rejiminin menfaatleri söz konusu olduğunda aynı tavrın çok daha vahşi ve pervasızca sürdürüldüğü bir zamandan geçiyoruz. Filistin’de dünyanın gözleri önünde ve canlı yayında apaçık bir soykırım suçu işlenirken uluslararası hukuk ve insan haklarını koruma mekanizmaları işlevsiz bırakılmıştır. Her 10 dakikada bir çocuğun katledildiği, savaş suçlarının ve insanlığa karşı suçların sistematik olarak işlendiği, soykırım suçunun bütün unsurlarının gerçekleştiği saldırılar karşısından hiçbir etkili müdahale gerçekleştirilememiştir. Özellikle ABD’de ve Avrupa’nın birçok ülkesinde Filistin lehine yapılan toplantı ve gösteriler yasaklanmaya, gazeteciler susturulmaya, ünlüler baskılanmaya, sosyal medya kısıtlanmaya çalışılmış, söz konusu İsrail olduğunda inşa edilen bütün hak kategorilerinin yok sayılması ve kurumların gözlerini kapatması istenmiştir.

Canlı yayında gerçekleşen, engel olamadığımız soykırım, başta ‘insan hakları’ söylemi olmak üzere, insan haklarını koruma amacıyla inşa edildiği ifade edilen bütün uluslararası kurumları ve mekanizmaları daha güçlü bir şekilde sorgular hale getirmiştir.

Afganistan’da kız çocuklarının okula gönderilmesinin engellendiği yönündeki mahiyeti ve doğruluğu tartışmalı haberleri temel gündem edip yaptırımlarına bahane kılanların Filistin’de değil okul, okula gidecek çocuk bile kalmayacak şekilde gerçekleştirilen soykırım karşısındaki sessizliği hatta katliamı meşrulaştıran, yumuşatan tavırları kaçınılmaz olarak ‘insan hakları’ olgusunu da zedelemekte, zaten bu olguyla çeşitli sebeplerle kavgalı olan otoriter yapıların elini güçlendirmektedir.

Bu sorgulamaların ve tartışmaların her şeye rağmen daha adil, tutarlı ve ayrımcılık içermeyen bir süreci tetiklemesini ve bu çerçevede yeni bir düzenin inşasına vesile olmasını arzu ediyoruz. Ancak özellikle son 10 yıllık süreçte dünyadaki ve Türkiye’deki genel yönelimin zaten insan hakları aleyhine seyrettiğinin de farkındayız. Umarız ki birtakım olağandışı süreçlerin de etkisi ile maruz kaldığımız bu seyir yerini sükûnete bırakır.

Kurumsal hale gelmiş mevcut insan hakları söylemi ve evrensellik iddiasındaki kategoriler bir tarafa bırakılsa ve bu topraklarda izole bir şekilde yaşıyor olsak bile vazgeçemeyeceğimiz bazı haklar ve özgürlük alanları olduğu gerçeğini değiştiremeyiz. Yaşam hakkı, özgürlük ve güvenlik hakkı, işkence ve kötü muamele yasağı, karakollarda ve cezaevlerinde insan muamelesi görme, bağımsız ve tarafsız mahkemelerde adil bir şekilde yargılanma, lekelenmeme hakkına ve masumiyet karinesine riayet, sığınmacıların/mültecilerin zulüm göreceklere yere geri gönderilmesine ilişkin yasaklar, düşünce ve ifade özgürlüğü, yaşanan sorunlar karşısında devleti ve kurumlarını protesto edebilme ya da bazı talepleri dile getirebilmek için toplanma ve protesto edebilme, mülkiyet hakkının basit idari kararlarla gasp edilememesi gibi bir çırpıda aklımıza gelen temel başlıklar AB, AİHM, ABD, BM ya da diğerlerinin ne dediğinden bağımsız olarak gündemimizde olacak, savunacağımız, vazgeçemeyeceğimiz ve hafife alınmasına karşı çıkacağımız başlıklardır. Gücü eline geçirenin lütfettiği değil, doğuştan gelen ve vazgeçilmez haklar kategorisi ile objektif ve tutarlı bir hukuk anlayışına dayanan adil bir sistem arayışından vazgeçemeyiz.

Bugünlerde Gazze dolayısıyla yaşadığımız utancın etkisini de taşıyan bu girişten sonra başlıklar halinde Türkiye’nin 2023 yılı karnesine dair bazı değerlendirmelerde bulunabiliriz:

Adil Yargılanma Hakkı

İnsan haklarından ya da hak ihlallerinden söz ettiğimizde ‘adil yargılanma hakkı’ ve bu hakkın ihlal edildiği pratikler başta zikredilmelidir diye düşünüyoruz. Esasen yargılama organlarındaki kararların doğruluğunu ya da yanlışlığını değil yargılama süreçlerini ve usullerini esas alan bu kadim hak çeşitli alt başlıklarla birlikte bir anlam ifade eder. Geciken adaletin adalet olmadığını, yargılamanın bağımsız ve tarafsız mahkemelerce aleni olarak ve adil bir şekilde yapılmasını, lekelenmeme hakkına ve masumiyet karinesine riayeti gerekli kılan bu hak Anayasa Mahkemesi ve AİHM kararlarında da görüldüğü üzere Türkiye’de en çok ihlal edilen haktır. Hatta dünya sıralamasında da Türkiye’nin önde olduğu sayılı başlıklardan birisidir...

Adil Yargılanmanın en önemli unsurlarından olan ‘makul sürede yargılanma hakkı’ o kadar yoğun bir biçimde ihlal edilmiştir ki Anayasa Mahkemesi bu konuda 55 binden fazla ihlal kararı vermiş olmasına rağmen, vereceği yeni kararların artık insan haklarının korunması ve geliştirilmesine bir katkı sağlamayacağını gerekçe göstererek, makul sürede yargılanma hakkı ihlali iddiasıyla yapılan başvuruların Anayasa Mahkemesi’nce incelenmesinin sürdürülmesini haklı kılan bir neden kalmadığını, bu dosyalar için düşme kararı vereceğini deklare etmiştir.

Çoğunlukla politik ceza dosyalarında gündeme gelen adil yargılanma hakkı esasen alacak verecek dosyalarından tazminat ve kira uyuşmazlığına ilişkin dosyalara kadar bütün yargılamalarda ihlal edilmektedir. Makul bir sürede yargılama yapılamadığı için, mevcut enflasyonist ortamda işçilerin ya da kazazedelerin tazminat alacakları ciddi biçimde erimiş, sulh hukuk mahkemeleri tıkandığı için kira uyuşmazlıkları kaba kuvvetle hatta cinayetle çözülmeye çalışılmıştır.

Başsavcılar tarafından bile dile getirilen ‘yargıda rüşvet’ iddiaları ya da özellikle siyasi yönü olan dosyalarda göstere göstere takınılan ideolojik tavırlar tarafsızlık ilkesini alabildiğine zedelemiş, kritik dosyalardaki artık gözle görünür hale gelen müdahaleler bağımsızlık ilkesini yok etmiştir.

Özellikle cumhurbaşkanına ya da Atatürk’ün hatırasına hakaret, halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma, kanuna aykırı toplantı ve gösteri yürüyüşü gibi ceza verilse bile infazı olmayacak nitelikteki suçlamalarla yapılan ön infaz mahiyetindeki tutuklamalarda ideolojik tutum ya da bağımsızlık problemi göze batmaktadır. Yine Halis Bayancuk yargılamasında görüldüğü üzere politik nitelikli dosyalardaki uzun tutukluluk süreleri ile ÇHD ve Gezi Davası örneklerinde görüldüğü üzere tahliye kararı veren mahkeme heyetlerinin değiştirilmesi bu kapsamda örnek olarak zikredilebilir.

Açık Anayasa ve Ceza Mevzuatı hükümlerine rağmen özellikle adil yargılanma hakkı bağlamında verilen yeniden yargılama kararları kapsamındaki AİHM ve Anayasa Mahkemesi kararlarının uygulanmaması, hatta Yargıtay'ın bir dairesinin Anayasa Mahkemesi'ni tehdit edecek kıvama gelmesi de adil yargılanma hakkı açısından ülke gerçeğini ortaya koyması açısından özellikle zikredilmelidir.

Cezaevleri, Hasta Mahpuslar ve İnfaza İlişkin Sıkıntılar

Yargılamalardaki adaletsizlikler yanında ceza infaz süre ve süreçlerinin de adaletsiz ve ayrımcı bir şekilde seyrettiğini ifade etmek gerekir. Son yıllarda sık sık gündeme gelen örtülü af niteliğindeki denetimli serbestlik ve şartlı tahliye düzenlemeleri İnfaz Kanunu'nu yamalı bohçaya çevirmiş, suç tarihine ve tipine göre ciddi bir dengesizliğe sebep olmuştur. Bahse konu düzenlemelerle özellikle infaz süreleri zaten uzun olan siyasi mahpuslar aleyhine açık bir ayrımcılık yapılmış, adli suçlar yönünden eleştiri konusu yaptığımız cezasızlık politikası kurumsallaşmıştır.

Gerek kapasiteleri gerekse tutulan mahpus sayısı sürekli artan cezaevlerinin köklü bir tartışmaya tabi tutulması gerekmektedir. Yaygın bir cezalandırma aracı olarak kullanılmaya başlayalı üç-dört asır geçmeyen cezaevleri, cezalandırmanın amaçlarını karşılamaktan uzak, mahiyeti itibarıyla ihlal üreten, zulüm içeren ve bedensel cezalardan dahi daha ağır sonuçları olabilen bir cezalandırma aracına dönüşmüştür. Özellikle son yıllarda sık sık tekrarlanan örtülü afların mahpuslar ve suça eğilimli kişiler yönünden caydırıcılığı ve ıslah etkisi bulunmadığı gibi mağdurlar ve toplum yönünden tatmin edici bir cezalandırma olarak da görülmemektedir. Alternatif cezalandırma yöntemlerinin tartışılması, cezaevinin ve tutuklamanın asli olmaktan çıkartılması, infaz rejiminin öngörülebilir, etkili, adil ve eşit bir mahiyete kavuşması gibi tartışmalar artık kendisini dayatmaktadır.

Sayıları yüzlerle ifade edilen ağır hasta mahpuslar, Adli Tıp Kurumu'ndan (ATK) rapor beklenirken gecikme veya verilen olumsuz ATK raporları sebebiyle cezaevlerinde ya da sağlık sebebiyle infaz ertelendikten kısa süre sonra dışarıda vefat etmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için ATK'nın yapısını, işleyişini ve raporlarını ele aldığımız linkteki rapor incelenebilir.¹ Erken teşhis ve etkili tedavi ile sağlığına kavuşabilecek mahpuslar uzun ve yorucu bir sürece maruz bırakılmakta, geri dönüşü mümkün olmayan bir noktaya itilmektedirler. Bu çerçevede cezaevlerinin hasta mahpuslar için ölüm cezası niteliğine büründüğü çokça örnekle karşı karşıya olduğumuzu ifade etmek gerekir.

Sığınmacılar/Mülteciler, Geri Gönderme Yasağı ve Geri Gönderme Merkezleri (GGM)

İktidarın uluslararası alanda yer yer kullandığı ve mültecileri/sığınmacıları birer sopa haline getiren söylemler mültecilere yönelik nefret ve düşmanlığı beslerken, muhalif siyasetçilerin, parti ve belediye başkanlarının oy beklentisi ile, çeşitli basın organlarının ise reyting uğruna kullandığı ayrımcı, nefret içeren söylemler mültecilere yönelik düşmanlığı körüklemekte ve sahada mültecilere şiddet olarak dönmektedir.

Yeni bir seçim süreci yaklaşırken mültecilerin hiçbir şekilde seçim malzemesi haline getirilmemesi gerektiğini, iktidarın mülteci politikalarını eleştirmekle mültecileri hedef haline getirmenin apayrı şeyler olduğunu vurgulamak gerekiyor. 6-7 Eylül, 6-8 Ekim, Ankara Altındağ olayları gibi kitlesel suçlara yol açma potansiyeli taşıyan tetikleyici söylemlerin akıl ve insaf sahiplerince ret ve terk edilmesi gerektiğini her fırsatta dillendirmenin önemli olduğunu düşünüyoruz. Günübirlik, araçsallaştırıcı ve düşmanlaştırıcı politikalar bir tarafa bırakılarak artık kalıcı hale geldiği aşikâr olan mülteciler konusunda ‘birlikte yaşama’ perspektifi ile hareket edilmeli, statüsüzlük hali sonra erdirilerek resmî mülteci statüsü ve gerekirse vatandaşlık hakkı tanınmak suretiyle bunun hukuki ve sosyal zemini inşa edilmelidir. Biz yer yer mülteci ibaresini kullanıyor olsak da devlet Avrupa dışından gelen sığınmacıları mülteci olarak değil şartlı mülteci ya da ikincil koruma statüsü sahibi gibi kalıcı niteliği haiz olmayan, statüsü belirsiz bir şekilde tanımlamakta olup bu politika ciddi hak ihlallerine sebep olmaktadır.

Eleştirdiğimiz bu siyasi ortamın neticesinde mültecilere yönelik suçlardaki ‘cezasızlık’ örnekleri, gerek mağdurların şikâyetçi olmaktan çekinmeleri -ki bunun için mağdur olduğu olayda şikâyet için gittiği karakolda sınır dışı edilmek üzere geri gönderme merkezine gönderilen mağdur örnekleri bunu beslemektedir- gerekse bazı soruşturma ve yargılama makamlarının olumsuz tutumları dolayısıyla sürekli artmaktadır.

Mültecilerin yaşadığı sorunlar ve hak ihlalleri ayrıntılı bir raporlamanın konusu olmakla beraber, geri gönderme yasağına rağmen çeşitli hilelerle, oldubittilere, zora dayalı olarak veya yıldırma neticesi imzalatılan gönüllü geri dönüş formlarına dayalı olarak insanların zulüm göreceği aşikâr olmasına rağmen ülkelerine geri gönderilmesi telafisi imkânsız sonuçları sebebiyle özellikle ele alınmalıdır. Geri Gönderme Merkezlerinin cezaevi şartlarından daha kötü standartlara sahip olması, yeterli inceleme yapılmadan alınan sınır dışı ve idari gözetim kararları, geri gönderme süreçlerinde dillendirilen kötü muamele örnekleri, işkence iddiaları ve intihar vakaları, kapasitenin aşılması sebebiyle insanların balık istifi şekilde üst üste barındırılması, avukatlara erişimin zorlaştırılması hatta engellenmesi ve bunun yol açtığı hak

kayıpları, rüşvet iddiaları ve mahkeme kararlarının uygulanmaması gibi hususlar sürekli gündemimize gelmektedir.

İfade Özgürlüğü, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri

Çeşitli çevrelerde rahatsızlık uyandıran, çoğunluğun, resmi dinî söylemin ya da resmî ideolojinin ezberlerini sarsan, kışkırtıcı denilebilecek nitelikteki ifadeler ya da gösteriler dolayısıyla söylem/eylem sahipleri çeşitli şekillerde cezalandırılmaktadır. Bu cezalandırmalar bazen 2000’li yılların başından beri gündemimize gelen torba dosyalarla terör örgütü üyeliği/yöneticiliği ya da örgüt üyesi olmamakla beraber örgüt adına suç işleme iddiasıyla, bazen halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçlamasıyla, bazen sansür yasası olarak tanımlanan yasa ile ihdas edilen halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma suçlamasıyla, bazen de cumhurbaşkanına hakaret ya da Atatürk’ün hatırasına alenen hakaret suçlamasıyla yapılan yargılamalarla gerçekleştirilmiştir.

Düşünce ve ifade özgürlüğünün önemli araçlarından olan toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı bazı valiliklerce her ay ilan edilen kalıcı nitelikteki yasaklamalarla engellenmekte; hakkın ana unsuru olan halka açık, protesto içeriğiyle uyumlu, kitlelerle teması kolaylaştırılan meydan, kamu binaları, ana yollar gibi mekânlar ve güzergâhlar yerine şehrin kıyısı denilebilecek, ulaşımın zor olduğu, muhatap kitle ihtiva etmeyen alanlar gösteri alanı olarak belirlenmektedir. Bu kapsamda engellemeler nihayet sonra erse de, Cumartesi Anneleri’nin Galatasaray Meydanı’nda yapmak istedikleri gelenekselleşmiş açıklamaların, Anayasa Mahkemesi kararına rağmen, uzunca bir süre yasaklanması ve eylemcilerin kelepçelenerek gözaltına alınması simgesel bir örnek olarak verilebilir.

Deprem Gerçeği ve Yaşanamaz Şehirlerimiz

Öncelikle ifade etmek gerekir ki devletin, yaşam kalitesi yüksek, sağlıklı ve güvenli çevreler oluşturma; binaların depreme dayanıklı olarak inşa edilmesi ve korunması için her türlü tedbiri alma ve denetimi yapma görevi ve yükümlülüğü bulunmaktadır. Açıktır ki devlet, bu yükümlülüğüne aykırı davranarak depremde hayatını kaybeden kişilerin yaşam hakkını ihlal etmiştir. Depremle ilgili daha ayrıntılı gözlem ve değerlendirmelerimizi içeren linkteki rapor incelenebilir.²

Peyami Safa’dan mülhem, “Rüzgâra; ‘esme!’, sulara; ‘taşma!’, toprağa; ‘sallanma!’” diyemeyeceğimizi tekrar tekrar gördüğümüz coğrafyamızda depremin yıkıcılığını bir kez daha

en acı haliyle müşahede ettik. 6 Şubat 2023 tarihinde, Anadolu harabeye, şehirlerimiz viraneye döndü.

Aynı şeyleri bir daha yaşamamak adına, başta yaşam hakkı olmak üzere birçok hakkı koruma adına; ranta değil kaliteli ve huzurlu yaşama odaklanan, şehircilik ilkelerine ve planlama esaslarına uygun, kamu yararını gözeten yeni bir şehir şuuru ve imar mantığı ile afet ve özellikle deprem sorununu kökten çözecek adımlar atmalıyız. Yoksa torunlarımıza bırakacağımız şehirler de tabutluk işlevi görecek, kendi ellerimizle kendi mezarlarımızı kazmaya devam etmiş olacağız.

—

- ¹ <https://www.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/duyurular/19/ayse-ozdogan-ozelinde-turkiye-de-hasta-mahpusl/14070> , çevrimiçi: 08.12.2023.
- ² <https://www.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/6-subat-2023-depremleri-gozlem-tespit-degerle/1222> , çevrimiçi: 08.12.2023.